

Výzkum mechanismů mimosoudních perzekucí v ČSR v letech 1945-1954 a problematika PTP

Mečislav Borák, Slezský ústav Opava

In: *Internačné formy politickej perzekúcie II. Zborník referátov a utajovaných dokumentov*. Košice, LAVKO pre Klub Slovenského zväzu VTNP PTP 2002, s. 43-62.

Historické zkoumání poválečných mimosoudních perzekucí bylo v Československu, podobně jako ve všech ostatních zemích nacházejících se pod vlivem Sovětského svazu, až do nedávné minulosti přísně zapovězeno. V posledních letech byl sice již historikům umožněn přístup k základním pramenům a vznikly první dílčí studie, česká historiografie (podobně jako slovenská) se však dosud stále ještě nachází v počáteční etapě systematických výzkumů a zevrubných analýz této problematiky. Ve svém příspěvku se pokusím aspoň stručně charakterizovat výsledky dosavadního bádání na příkladě výzkumného projektu Slezského ústavu v Opavě, a shrnu i výsledky obecného zkoumání vývoje a činnosti pomocných technických praporů.

Po zkušenostech s několika sondami do historie táborů nucené práce, pomocných technických praporů a po obsáhlé analýze odsunu Němců z českých zemí vznikl ve Slezském ústavu návrh výzkumného projektu, který usiloval o širší záběr. Pod názvem "**Mechanismy mimosoudních perzekucí na Moravě a ve Slezsku po druhé světové válce (1945-1954)**" byl projekt Grantovou agenturou České republiky přijat v roce 1993 k řešení.¹ Jeho cílem bylo objasnit na konkrétních faktech podstatu a fungování mechanismů mimosoudních perzekucí obyvatelstva, které se v období tzv. limitované demokracie do února 1948 používaly hlavně vůči německému obyvatelstvu, v zakladatelském období komunistického režimu do roku 1954 pak proti jednotlivcům, skupinám osob i celým společenským vrstvám. Na základě analýzy archivních materiálů a svědectví pamětníků měl projekt vytvořit ucelený obraz o

uplatňování perzekučních mechanismů, především různých forem internace, na Moravě a ve Slezsku. Komparace by umožnila zjistit jejich shodné i rozdílné rysy v odlišných politických poměrech a postihnout úlohu, jakou sehrávaly při likvidaci demokratického a vytváření totalitního režimu. Šlo zároveň o příležitost k ověření nosnosti metodologických postupů, jež by umožňovaly srovnání těchto jevů v širším měřítku celé tehdejší republiky a posléze i střední Evropy.

Řešení projektu bylo rozvrženo zhruba do třech fází. V první byla věnována pozornost především studiu odborné literatury a pramenů archivní povahy, přičemž klíčovou roli měly materiály uložené ve fondech bývalého ÚV KSČ v Praze, ve Státním ústředním archivu v Praze, v zemských archivech v Opavě a Brně, v Archivu ministerstva vnitra v Praze a v jeho pobočce v Brně-Kanicích, ve Vojenském historickém archivu v Praze. Započala také či se rozšířila spolupráce s odbornými institucemi, jež by mohly napomoci řešení projektu; kromě několika univerzit, archivů a muzeí šlo především o Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR a Historický ústav armády ČR v Praze. Ze spolupracujících institucí lze jmenovat např. Konfederaci politických vězňů nebo Český, Moravskoslezský a Slovenský svaz PTP. Tato spolupráce usnadnila především navázání kontaktu s pamětníky. Již v této fázi výzkumu započala příprava podkladů pro počítačové zpracování některých souborů dat, kartoték, vězeňských spisů a dalších materiálů hromadného charakteru, jejichž vyhodnocení by umožnilo podstatně zpřesnit obraz sledovaných jevů.

Všechny tyto činnosti pokračovaly i ve druhé etapě řešení projektu, kdy vznikaly dílčí studie k některým aspektům problematiky a první výstupy počítačového zpracování dat. Třetí etapa výzkumu byla završena komparací a závěrečnými studiiemi. Ty souhrnně zachytily strukturu a vývoj tématu, objasnily jeho komplexní charakteristiku a pokusily se stanovit jeho místo v nejnovějších českých dějinách po roce 1945. Zároveň tak vytvořily i podmínky pro zařazení sledovaných otázek do širšího kontextu dějin střední Evropy.

Původní územní ohraničení předmětu výzkumu na Moravu a Slezsko vycházelo z toho, že vedle zachycení obecných souvislostí existence perzekučních mechanismů by mělo jít především o analýzu konkrétních poměrů ve vybraných zařízeních či regionech, která by sledovala zejména:

- technické, administrativní a personální zajištění represí,
- použité metody výběru a diskriminace obětí,
- životní podmínky internovaných a jinak postižených osob,
- sociálně politické, právní, psychologické a etické aspekty perzekucí.

Již záhy po započetí výzkumu se však ukázalo, že sledované souvislosti jsou natolik propojeny s celostátním vývojem, že bylo nutno rozšířit okruhy výzkumu na celé české země, a v případě táborů nucených prací na celou tehdejší ČSR. Jen tak bylo možno dosáhnout záměru výzkumu, aby závěrečné studie nejen poskytly svědectví o přebírání a zdokonalování nástrojů perzekuce v různých politických podmínkách, což naznačovaly některé shodné rysy použitých metod i personální kontinuita v potlačovacím aparátu, ale též aby přispěly k prohloubení našich znalostí o úloze perzekučních mechanismů při destrukci demokracie a právního státu před a po nastolení komunistického monopolu moci.

V souladu s koncepčními záměry a navrženými metodickými postupy byly vytipovány profilující problémové okruhy a stěžejní otázky, na něž byl výzkum zaměřen. První takovýto obsáhlý okruh představoval restrikce a mimosoudní perzekuce tzv. státně nespolehlivých obyvatel v letech 1945-1948. Již záhy po květnu 1945 se v Československu utvářel promyšlený systém diskriminačních opatření proti "nepohodlným" skupinám obyvatelstva, jako byli Němci, Maďaři a osoby považované, často neprávem, za zrádce a kolaboranty. Tato skutečnost ovlivnila později i průběh a charakter masových represí a nezákonností po únorovém převratu v roce 1948. Jde zejména o postihy německého obyvatelstva mimo rámec retribučního dekretu, o vznik a fungování tzv. táborového systému (internační a pracovní tábory, tzv. závodní střediska, sběrné a zajatecké tábory) v kontextu přijatého způsobu řešení německé otázky v ČSR.

Řešení projektu zde vhodně navazovalo na předchozí výzkum T. Staňka završený obsáhlou prací o odsunu Němců, v níž je zhodnocena i většina odborné literatury k tématu.² V souvislosti s řešením projektu byla dokončena studie o vzniku, organizaci a charakteristice tzv. táborového systému v českých zemích v letech 1945-1947. Další dílčí studie si všímala internačních, pracovních a sběrných táborů pro Němce na

Moravě a ve Slezsku v letech 1945-1947. Prvním příspěvkem k závěrečné komparaci problematiky v kontextu střední Evropy bylo navázání spolupráce se Slezským ústavem v Opolí, jehož pracovníci poskytli expertízu k postavení německého obyvatelstva a k táborovému systému na Opolsku po druhé světové válce.

Druhý zásadní problémový okruh výzkumu zahrnoval tresty bez soudu po únoru 1948 a na začátku padesátých let. Patří sem internace v táborech nucené práce (TNP) a zařazování politicky "nespolehlivých" osob do vojenských pomocných technických praporů (PTP). Také zde měl Slezský ústav v Opavě nač navazovat, neboť již v říjnu 1991 uspořádal jednu z vůbec prvních vědeckých konferencí k této problematice.³ V únoru 1992 se v ústavu uskutečnil pracovní seminář historiků, archivářů a vysokoškolských pedagogů, na němž byl za účasti předního znalce této problematiky K. Kaplana zhodnocen dosavadní stav i navrhované směry výzkumu počátečního období poválečného totalitního režimu v ČSR.^{3a} Pracovníci ústavu vystoupili rovněž na první slovenské konferenci zaměřené na poznání internačních forem politické perzekuce, kterou v roce 1992 uspořádal Slovenský zväz PTP v Popradě.⁴ V době řešení projektu bylo již možno navázat na první ucelený pokus o shrnutí problematiky TNP i PTP v pracích K. Kaplana a J. Bílka.⁵

V souvislosti s výzkumem problematiky táborů nucené práce byla připravena k počítačovému vyhodnocení agenda dvou komisí pro zařazování osob do TNP, příslušných pro území Ostravského kraje, stejně jako veškeré kartotéky a personální spisy vězňů TNP, dochované v archivech ministerstva vnitra. Byl proveden důkladný průzkum archivních materiálů k jednotlivým TNP na území Moravy a Slezska, se zvláštním zřetelem na tábory mimořádného významu (např. TNP Mírov), pokud k nim byla dochována dokumentace. Vznikly dílčí studie o organizaci TNP na Moravě a ve Slezsku, o sociální struktuře osob perzekvovaných v TNP, o právních normách souvisejících s celým systémem TNP aj. Spolupráce s polskými historiky umožnila první mezinárodní komparaci fenoménu TNP. Podobná studie se týkala též mezinárodních souvislostí PTP.

Třetí problémový okruh byl v rámci projektu řešen jen zčásti a s pomocí externích spolupracovníků. Týkal se postihu církví a náboženských společností, perzekuce ve

školství, zvláště vysokém, a perzekuční akce typu T-43 nebo akce B, zaměřené na vystěhování "státně nespolehlivých" osob z velkých měst. I zde byly v rámci Slezského ústavu učiněny některé výzkumné kroky, ale soustavný výzkum se neprováděl.⁶ Při výzkumu bylo částečně možno vycházet z dosud vydaných publikací, jež se týkaly např. perzekuce katolické církve a dalších druhů politické perzekuce.⁷ Výzkum postihu církví se měl zaměřit na působení centralizačních a internačních klášterů a na postavení řádových duchovních po roce 1948. V rámci výzkumu perzekuce ve školství byla sledována také úloha akčních výborů Národní fronty a činnost tzv. prověřkových komisí na vysokých školách. Výzkum měl směřovat ke stanovení typologie perzekucí v českém školství na přelomu 40. a 50. let.

Hlavní výsledky výzkumu byly představeny odborné veřejnosti ve třech obsáhlých publikačních výstupech⁸ a v řadě dílčích studií, jež jsou postupně publikovány v odborných časopisech.⁹

Zmiňovaný výzkumný projekt Slezského ústavu řešil jen tři problémové okruhy z obrovské škály poválečných mimosoudních perzekucí. Stranou stál např. výzkum perzekucí ve vědě a kultuře, v armádě a policii, perzekuce selského stavu v souvislosti s kolektivizací vesnice, perzekuce podnikatelů, obchodníků, živnostníků a mnoha dalších "buržoazních živlů", perzekuce národnostních menšin, perzekuce politických stran a společenských organizací atd. Také tady byly ve Slezském ústavu učiněny první sondy, týkající se např. činnosti akčních výborů Národní fronty, perzekuce členů Sokola, příslušníků tzv. Selských jízd či perzekučních dopadů měnové reformy z roku 1953.¹⁰

K této problematice lze volně přiřadit i další z nedávno uzavřených výzkumných projektů Slezského ústavu, který byl přijat k řešení Grantovou agenturou ČR pod názvem "Činnost mimořádných lidových soudů ve Slezsku a na Ostravsku v letech 1945-1948".¹¹ Nešlo zde samozřejmě o mimosoudní perzekuci, neboť mimořádné lidové soudy byly institucí zřízenou v souladu s platnými zákony. V běžné praxi však bylo této instituce mnohdy zneužíváno k politickým manipulacím a exekučním zásahům podobného typu, jakými se zabýval předchozí projekt. Výzkum podal

analýzu národnostní, sociální a politické struktury obviněných a souzených, zaobíral se otázkou oprávněnosti vztahu skutkové podstaty projednávaných trestných činů z doby okupace k vyneseným rozsudkům, odhaloval případy politických zásahů a ovlivňování soudního řízení. Byla rovněž analyzována rozdílná soudní praxe v závislosti na čtyřech typech okupačního režimu, který byl na sledovaném území za války zaveden, např. rozdíly v řešení otázky tzv. volkslistářů. Výsledky výzkumu byly publikovány v dílčích studiích.¹² Protože dosud nevznikla ucelená monografie zabývající se hodnocením retribučního soudnictví jako celku, pomineme-li některé pramenné edice¹³, byla dodatečně zpracována publikace o historii retribučního soudnictví v ČSR a jeho mezinárodních souvislostech, jež tuto problematiku představila na pozadí zevrubné sondy do činnosti Mimořádného lidového soudu v Ostravě.¹⁴ Vedlejším výsledkem řešení tohoto projektu bylo vytvoření metodiky počítačového zpracování datových souborů retribučního soudnictví, jež může být využita k případnému řešení této problematiky i v jiných regionech.

K zachycení a náležitému zhodnocení všech forem mimosoudních perzekucí bude třeba ještě mnoha dalších výzkumů, které se nepochybně zaměří i na hlubší zpracování některých problémů, jejichž řešení výzkumný projekt Slezského ústavu jen naznačil. Týká se to např. nejen srovnání TNP s poválečnými pracovními a internačními tábory pro Němce, ale i s pracovními výchovnými tábory, které za války zřizovali nacisté, nebo které se u nás připravovaly v období druhé republiky. Srovnání shodných a specifických rysů mimosoudních perzekucí v jednotlivých zemích někdejšího sovětského bloku prozatím brání nestejná úroveň zpracovanosti této problematiky v příslušných národních historiografiích, i když první komparační pokusy již byly učiněny.

Jedním z aktuálních směrů výzkumu Slezského ústavu je v současné době projekt nazvaný "Retribuční vězni a české vězeňství 1945-1955".¹⁵ Měl by přímo navazovat na dosud řešené projekty a doplnit analýzy perzekučního postupu vůči početným skupinám osob, jež byly po válce považovány za státně nespolehlivé, resp. provinilé. Současně by měly být nastíněny hlavní rysy vývoje českého vězeňského systému, který se od roku 1948 výrazně měnil v závislosti na trestní politice totalitního státu.

Půjde o zachycení právních a organizačních zásad, jimiž se řídila vězeňská správa, i o odhalení politických mechanismů, které působily skrytě, avšak měly rozhodující význam.

Nakonec bych chtěl aspoň stručně připomenout dosavadní výzkumy historie PTP, i když k nim Slezský ústav přispěl jen nepatrně, neboť je logické, že výzkum PTP prováděli především vojenští historici. Zmínky o historii výzkumů jsou jistě torzovité, ale dovolují učinit si alespoň přibližnou představu o příslušných dobových souvislostech.

Nucená práce jako součást diskriminace a ekonomického využití pracovní síly předem vybraných skupin obyvatelstva patří k charakteristickým znakům totalitních režimů. Tento specifický druh mimosoudní perzekuce byl ve značném rozsahu uplatňován i v armádě, kde k tomu byly zvláště vhodné podmínky. Po druhé světové válce se stal na řadu let součástí vojenského systému ve většině evropských zemí, v nichž bylo zaváděno společenské zřízení totalitního sovětského typu. Lze sem přiřadit i systém pomocných technických praporů (PTP), působící v československé armádě v letech 1950-1954.

Existence vojenských jednotek využívaných k politické perzekuci byla v Československu před veřejností spíše utajována, tak jako vládnoucí režim tajil i ostatní způsoby zneužívání moci k politické perzekuci svých odpůrců, ať již skutečných či za takové jen označených. Nelze tudíž informace o PTP hledat na stránkách dobového tisku, snad s výjimkou podnikových časopisů či zpráv o vyznamenání příslušníků PTP za dosažené pracovní výsledky na samém konci působnosti PTP.¹⁶ Agitační kampaň spuštěná tiskem v květnu 1954 se již netýkala PTP, ale technických praporů, a jejím cílem bylo přesvědčit veřejnost o tom, že v armádě nedochází ke zneužívání vojáků zařazovaných z politických důvodů k nucené práci, ale že jde naopak o plnohodnotnou vojenskou službu ve specializovaných pracovních jednotkách. Existence PTP si jen zcela okrajově všímaly dobové odborné práce, žádná ucelená monografie vznikla.¹⁷

Ani dočasné politické uvolnění společenských poměrů v roce 1968 nepřineslo zásadní změnu. Problematiku PTP začal objevovat denní tisk (zvl. Práce, Mladá fronta

a Zemědělské noviny), Obrana lidu přinesla první pokus o náčrt historie PTP od pracovníka Vojenského historického ústavu v Praze J. Fabšice a několik dalších článků.¹⁸ V témže ústavu byla zpracována i první podkladová studie k vývoji a struktuře PTP, jež však již nebyla publikována.¹⁹ Na další dvě desítky let se domácí historiografie v této věci zcela odmlčela. Jen několik zmínek se objevilo v pracích vydaných v emigraci, z nichž některé později vyšly i v domácí reedici.²⁰

Teprve po zásadní společenské proměně v roce 1989 se postupně zvyšoval zájem o poznání historie PTP, především v souvislosti s obnoveným úsilím o odškodnění bývalých příslušníků vojenských pracovních oddílů, organizačně sdružených ve Svazu PTP. Od roku 1990 začal nepravidelně vycházet Zpravodaj Svazu PTP, vydávaný v roce 1992 též jako příloha deníku Metropolitan. K historii PTP se vyjadřovaly Studentské listy, Reflex a mnohé další časopisy, nejvíce však Obrana lidu, jež problematice PTP věnovala od března 1991 stálou rubriku. Své místo našly PTP i na stránkách časopisu Konfederace politických vězňů "Věrní zůstaneme".²¹

Již jsme se zmínili, že první vědecká konference k problematice poválečných mimosoudních perzekucí v Československu se konala 30. října 1991 ve Slezském ústavu ČSAV v Opavě. Kromě táborů nucené práce a perzekuce církve si všímala i historie PTP, o níž hovořili R. Žáček ze Slezského ústavu ČSAV v Opavě, J. Dufek z Vojenského historického ústavu v Praze, F. Holec z předsednictva Svazu PTP v Praze a Š. Šimúth ze Slovenského zväzu PTP v Košicích.²² Podobnou konferenci uspořádal 8. září 1992 v Popradě Slovenský zväz PTP Košice pod názvem "Internacné formy politickej perzekúcie". Problematikou PTP se tam kromě již jmenovaných badatelů zabývali rovněž M. Púčik z Vysoké vojenské pedagogické školy v Bratislavě, M. Kavalír a J. Bílek z Historického ústavu Čs. armády v Praze.²³ Právě J. Bílek vydal v témže roce první odbornou monografii o vzniku, vývoji, organizaci a činnosti PTP.²⁴

Tato práce se stala základem dalšího zkoumání. V denním tisku se objevovaly další články a vzpomínkové práce.²⁵ Některé z nich vyvolaly polemický ohlas, neboť značná část veřejnosti zná problematiku PTP jen z humoristického vyprávění M. Švandrlíka, literární nadsázkou hrubě zkreslujícího skutečnost a pojednávajícího

navíc nikoliv o PTP, ale o technických praporech, v nichž autor sloužil.²⁶ Objevilo se několik českých a slovenských vzpomínkových prací,²⁷ dokonce i sbírka současné poezie s "pétépáckou" tematikou.²⁸ S velkým zájmem veřejnosti se setkala výstava o historii PTP, konaná v době od 10. června do 3. července 1997 v Archivu hlavního města Prahy v Clam-Gallasově paláci.²⁹ Vznikly i další dílčí odborné práce historiků.³⁰ Své badatelské úsilí završil J. Bílek (již jako pracovník Historického ústavu Armády ČR) v roce 1996 vydáním obsáhlé syntetické práce, která podrobně líčí okolnosti vzniku, působení i zániku PTP včetně historie jednotlivých praporů a obsahuje rovněž řadu dokumentárních příloh a dobových fotografií.³¹ Uvádí též informace o archivních pramenech k této problematice, uložených především ve Vojenském historickém archivu v Praze.

Pro úplnost je třeba dodat, že se objevují, většinou v souvislosti s požadavky na rozšíření okruhu osob s nárokem na odškodnění, i články o historii dalších vojenských pracovních složek mimo PTP, zvláště o vojenských báňských oddílech z let 1948-1950 a o pozdějších vojenských stavebních jednotkách.³²

Postupně k nám začaly pronikat též informace o výzkumu této problematiky v okolních zemích bývalého sovětského bloku, což vedlo ke konkrétním snahám o navázání spolupráce organizací sdružujících bývalé postižené vojáky i k prvním pokusům o srovnání historického vývoje.

V Polsku byly zprávy o existenci vojenských pracovních útvarů utajovány se stejnou přísností jako u nás, ač vzhledem k velkému počtu vojáků nasazených do dolů šlo vlastně o veřejné tajemství, zvláště v oblasti Slezska. Jedním z důvodů utajování byly obavy z možných protestů Mezinárodní organizace práce proti této formě nucené práce, zapovězené mezinárodními úmluvami. Dobový tisk mlčel až do června 1956, kdy se zmínka o činnosti Vojenského hornického sboru poprvé oficiálně objevila v projevu prvního tajemníka ústředního výboru polské komunistické strany PZPR E. Ochaba. I když byly krátce poté otištěny první články o vojácích-hornících v listě Sztandar Młodych i v úředním deníku Trybuna Robotnicza, působila cenzura dál.³³

Teprve v polovině 70. let jsou častěji publikovány články, většinou vzpomínkového rázu, oslavující budovatelské úsilí vojáků. V tomto smyslu vyzněla i první odborná historická práce o Vojenském hornickém sboru, kterou jako magisterskou práci obhájil v roce 1975 M. Szen na Vojenské politické akademii F. Dzeržinského ve Varšavě.³⁴ Přestože je tato práce omezena dobovými politickými hledisky, přináší řadu konkrétních údajů, z nichž lze vysledovat i některé metody a rozsah politické perzekuce vojáků zařazených do pracovních praporů, ač to sám autor za projevy perzekuce samozřejmě nepokládá. Podobného charakteru je i drobná práce Z. Wojdalského o Vojenském hornickém sboru, publikovaná v roce 1983.³⁵

Pravdivý obraz o činnosti vojenských útvarů nucené práce mohl být i v Polsku podán až po roce 1989. Nejpodrobnější je zřejmě studie E. Nalepy, jež si všímá systému výběru do důlních vojenských pracovních jednotek a nastiňuje jejich historii. Jiný stručný přehled o problematice publikoval historik z Akademie národní obrany ve Varšavě M. Starczewski. Podrobný rozbor problematiky skýtá podkladová studie o pracovních praporech, vyhotovená vojenskými historiky. Výklad dobových právních předpisů ve vztahu k problematice podává S. Malarski.³⁶ Jediným příspěvkem o polské období PTP opublikovaným v českém překladu je stať novináře, amatérského badatele a bývalého příslušníka Vojenského hornického sboru K. Boska z Varšavy.³⁷

Také v Maďarsku se plná pravda o zneužívání vojáků k nucené práci mohla veřejně objevit až po roce 1989. Z podkladů, které jsme měli k dispozici, víme o anglicky psaném stručném přehledu historie pracovních oddílů od P. Láncoze a o první maďarské monografii, spíše ovšem dokumentačního charakteru, vydané v roce 1994 historikem Vojenského historického ústavu v Budapešti K. Csonkarétim.³⁸

O stavu výzkumu této problematiky v ostatních zemích bývalého socialistického bloku nemáme bližší informace, ač víme o existenci pracovních praporů v Sovětském svazu, Bulharsku a podle zpráv maďarských kolegů také v Rumunsku. Podobné útvary neexistovaly v Německé demokratické republice, jež sice vznikla již v roce 1949, ale až v roce 1956 směla začít utvářet národní lidovou armádu a teprve v roce 1962 tam byl přijat zákon o všeobecné branné povinnosti. Teprve nedávno se objevily první studie,

srovnávající problematiku politického zneužití vojenských jednotek v Československu, Polsku a Maďarsku.³⁹

Podobnost vývoje pracovních praporů v těchto třech, dnes již vlastně čtyřech zemích, stejně jako podobnost současných problémů jejich bývalých příslušníků s prosazováním nároků na odškodnění, vedly k navázání spolupráce příslušných národních svazů. Jde o Český svaz PTP, sdružující asi 10 tisíc členů, Slovenský svaz PTP se 2 tisíci členy, Maďarský svaz MUSZ rovněž se 2 tisíci členy a o polský Svaz pronásledovaných vojáků-horníků (Związek Represjonowanych Żołnierzy-Górników) o síle přes 25 tisíc členů. Po prvních kontaktech v roce 1991 v Ostravě⁴⁰ a Opavě⁴¹) došlo v dubnu 1992 na schůzce ve Varšavě⁴²) a v září 1992 v Popradě⁴³) k příslibu česko-slovensko-polské spolupráce. Na konferenci v Krakově 5.12.1992 padlo definitivní rozhodnutí o založení společného nadnárodního sdružení. Zástupci českého, slovenského a polského svazu se předběžně dohodli o cílech tohoto mezinárodního sdružení.⁴⁴) Na dalších schůzkách v únoru 1993 v Ostravě⁴⁵) a v březnu 1993 v Katovicích a Piekarach Slaskich byly projednány stanovy sdružení. Konkrétnější podobu náplně činnosti a organizačního zakotvení nového sdružení určila pracovní schůzka zástupců národních svazů z České republiky, Slovenska, Polska a Maďarska konaná 17.4.1996 v Ostravě, jež byla prohlášena za první zasedání výkonného výboru **Konfederace vojenských táborů nucené práce "Černí baroni"**, jak bylo sdružení po vzájemné dohodě nazváno.⁴⁶

Vojenské tábory nucených prací, jak zní uměle vytvořené, poněkud nadnesené a nepřesné označení těchto zvláštních vojenských pracovních jednotek, ať již to byly československé PTP, polské Bataliony Pracy, maďarské MUSZ nebo podobné jednotky v jiných zemích bývalého sovětského bloku, měly podobné zaměření a prošly i podobným historickým vývojem. V podmínkách tvořících se totalitních režimů byly účinným nástrojem mimosoudní perzekuce skupin občanů označených za politicky nespolehlivé, kteří byli pod záminkou vojenské služby izolováni v nevyhovujících podmínkách pracovních táborů a proti své vůli a nepřiměřeně dlouho nuceni k těžké a nedostatečně honorované práci spojené s pokusem o násilnou ideologickou převýchovu. Tato skutečnost je nepochybně jedním z pádných důvodů pro to, aby

výzkum problematiky PTP a dalších druhů politického zneužití vojenských jednotek pokračoval i v budoucnosti.

P o z n á m k y

1) Projekt Grantové agentury ČR registrační číslo 404/93/0146, navrhovatel Tomáš Staněk (Slezský ústav Opava), spolunavrhovatel Zdeněk Jirásek (Slezská univerzita Opava), spoluřešitelé Mečislav Borák a Dušan Janák (oba Slezský ústav Opava). Závěrečná zpráva projektu byla úspěšně obhájena v roce 1996.

2) T. STANĚK: Odsun Němců z Československa 1945-1947. Praha 1991; viz též T. STANĚK: Vysídlení Němců z Československa. Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa (1918-1948). Ostrava 1992.

3) Sborník příspěvků z konference vyšel pod názvem Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948-1954. Sborník prací Filozofické fakulty Slezské univerzity. Opava 1991. Zde viz práce D. JANÁK-Z. JIRÁSEK: Vznik a existence TNP v podmínkách zakladatelského období komunistického systému v Československu (s.5-27); M. BORÁK-M. JANÁKOVÁ: K činnosti ostravských komisí pro zařazování osob do TNP v letech 1948-1953 (s. 28-54); R. ŽÁČEK: PTP jako forma zneužití branného zákona k organizování masových politických represí (s. 55-62).

3a) (mb): Výzkum zrodu totality. Moravskoslezský den, 11.2.1992, s. 4.

4) Internačné formy politickej perzekúcie. Zborník referátov, reminiscencií a autentických dokumentov. Košice 1992. Zde např. práce M. BORÁK: TNP na Ostravsku v letech 1948-1954 (s. 25-33); R. ŽÁČEK: PTP jako forma zneužití branného zákona k mimosoudním perzekucím (s. 42-53).

5) Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, svazek 3, Praha 1992. Zde studie J. BÍLEK: Pomocné technické prapory (1950-1954). Vznik, vývoj, organizace a činnost (s. 7-75); K. KAPLAN: Tábory nucené práce v Československu v letech 1948-1954 (s. 77-195).

6) Např. Z. JIRÁSEK-R. ŽÁČEK: Příprava masových represí v ČSR roku 1949 - akce T-43. Dějiny a současnost, 1991, č. 4, s. 38-40; Z. JIRÁSEK-M. TRAPL: Internace vedoucích

politiků Československé strany lidové - J. Šrámka a Fr. Hály - po únoru 1948. In: Tábory nucené práce a další projevy..., c.d., s. 83-93.

7) Např. V. VAŠKO: Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce. I.-II. díl, Praha 1990; K. KAPLAN: Stát a církev v Československu v letech 1948-1953. Praha-Brno 1993. - P. RADOSTA: Protikomunistický odboj. Historický nástin. B.m.v. 1993; Prameny k dějinám III. odboje. Sv. I-III, Olomouc 1995.

8) T. STANĚK: Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu - srpnu 1945. Praha 1996; T. STANĚK: Tábory v českých zemích 1945-1948. Opava 1996; M. BORÁK-D. JANÁK: Tábory nucené práce v ČSR 1948-1954. Opava 1996.

9) T. STANĚK: Tábory v českých zemích v letech 1945-1948 (Vstupní úvahy k výzkumnému projektu). Slezský sborník, 1994, č. 3-4, s. 243-253; J. PULEC-J. KALEDOVÁ: Masarykova univerzita v letech 1948-1949. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 1996, s. 69-95; M. BORÁK: Internační tábor "Hanke" v Moravské Ostravě 1945. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, sv. 18, Ostrava 1997, s. 88-124.

10) D. JANÁK: K činnosti akčních výborů Národní fronty na Ostravsku v letech 1948-1953. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 1991, s. 256-271; D. JANÁK: Sokolská otázka v roce 1948. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 1992, s. 257-280; Z. JIRÁSEK: Nechanická aféra. Hradec Králové 1992; Z. JIRÁSEK-J. ŠŮLA: Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1. Praha 1992;

11) Projekt Grantové agentury ČR registrační číslo 404/93/0141, navrhovatel M. Borák, spoluřešitel D. Janák (oba Slezský ústav Opava). Závěrečná zpráva byla úspěšně obhájena v roce 1995.

12) D. JANÁK: Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945-1948. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 1994, s. 245-283; M. BORÁK: Činnost mimořádného lidového soudu Moravská Ostrava v letech 1945-1948. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 1995, s. 64-90.

13) K. KAPLAN: Dva retribuční procesy. Praha 1992; K. JECH-K. KAPLAN: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Dokumenty. Část I.-II., Brno 1995.

- 14) M. BORÁK: Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948). Ostrava 1998.
- 15) Navrhovatelem projektu je D. Janák, spoluřešiteli T. Staněk (oba Slezský ústav Opava) a A. Kýr (Vězeňská služba České republiky Praha).
- 16) Např. Havířská pravda (Karviná), Náš voják na šachtě. Informační služba vojáků ostravsko-karvinského kombinátu (Orlová) aj.
- 17) Např. J. MADRY: Vojenská politika KSČ za počátečního nástupu revoluce ve vojenství a rodící se linie XX. sjezdu KSSS. Praha 1967.
- 18) J. FABŠIC: Úderníci za ostnatým drátem. Obrana lidu, 1968, č. 23, s. 5; P. VELEBA: Jak to bylo s tzv. "pétépáky"? Tamtéž, č. 22, s. 12; Několik poznámek ke srazu bývalých příslušníků PTP. Tamtéž, č. 23; K. GAJEWSKI: Rehabilitace bývalých příslušníků PTP. Tamtéž, č. 29, s. 4; Z. PINC: Černé výložky. Literární listy, 1/1968, č. 15; Odesli si černé výložky do civilu... Lidová demokracie, 25. 5. 1968.
- 19) R. BALLNEROVÁ-J. FABŠIC: PTP - vývoj a organizace, VHA Praha 1969.
- 20) Např. KAPLAN: Nekrvavá revoluce. Toronto 1985; V. HEJL: Zpráva o organizovaném násilí. Praha 1990; A. KRATOCHVÍL: Žaluji. Sv. I - Stalinská justice v Československu. Praha 1990.
- 21) Např. S. ČERVINKA: Chyběl jen Čepička. Studentské listy, 1990, č. 4; J. ŠAJNAR: Museli sloužit u pétépáků. Moravskoslezský den, od 3.4. do 30.5.1990; (pš): Nejcennějším kapitálem jim byl člověk? Lidová demokracie, 27.4.1990; P. ŠVYHNOS: Cílem bylo ponížení člověka. Lidová demokracie, 25.8.1990; PTP. Hlavní referát I. shromáždění PTP ze dne 25. května 1968 v Praze na Žofíně. Studentské listy, 1991, č. 15-17, s. 15; J. BÍLEK: Causa pétépáci. Reflex, 1991, č. 26, s. 42-44; M. VÁVRŮ: Oběti třídní nenávisti. Obrana lidu, 1991, č. 12, s. 3.
- 22) Tábory nucené práce a další projevy mimosoudní perzekuce 1948-1954. Sborník z konference SÚ ČSAV a KH FF SU. Opava 1992. Z příspěvků o PTP: R. ŽÁČEK: PTP jako forma zneužití branného zákona k organizování masových politických represí, s. 55-62; F. HOLEC: Potlačování lidské důstojnosti u PTP, s. 63-65; Š. ŠIMŮTH: Príspevok k

analýze genézy PTP, s. 66-73; J. DUFEK: Represe vůči příslušníkům československé armády v letech 1948-1954, s. 74-82.

23) Internačné formy politickej perzekúcie. Zborník referátov, reminiscencií a autentických dokumentov. Košice 1992. Z příspěvků o PTP: J. BÍLEK: Ke vzniku PTP, s. 3-14; M. PÚČIK: Represívna politika KSČ proti príslušníkom dôstojníckého zboru čs. armády, s. 15-24; R. ŽÁČEK: PTP jako forma zneužití branného zákona k mimosoudním perzekucím, s. 42-53; J. DUFEK: Zrušení klasifikace "E" u PTP, s. 72-76; M. KAVALÍR: Ženijní silniční prapory a nejstarší PTP - možnosti studia ve vybraných archivních fondech VHA, s. 77-80; Týž: Pracovní nasazení 54. PTP v n. p. Stavindustria Bratislava, s. 81-84; Týž: Hlasování za mír u 6. roty 54. PTP, s. 81-84; F. HOLEC: PTP - vojenské tábory nucených prací, s. 100-109; Š. ŠIMÚTH: Po stopách spirituality PTP-áků, s. 110-121; Týž: PTP - kamuflovaná konverziou generovaná nezákonnosť, s. 130-139.

24) J. BÍLEK: Pomocné technické prapory 1950-1954. Vznik, vývoj, organizace a činnost. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, sv. 3, Praha 1992.

25) Např. V. ŠLAJCHRT: Můj osud nebyl tragický. Hovoříme s hrabětem, který se stal černým baronem. Mladá fronta Dnes, 11.7.1992; M. BORÁK: Z deníku nepřítelů lidu. Černí baroni nebo otroci z táborů nucených prací? Moravskoslezský den, 27.2.1993; B. RYCHLÍK: Kanadské hošije Jaryna Pochylého. Lidové noviny, 31.12.1993; Z. KOVAŘÍK: "Černí baroni" po 40 letech. Tamtéž, 20.1.1996. - L. MIKULKA: Černí baroni bez romantiky a bez příkras. Tamtéž, 19.2.1996. - O. TOBOLA: Czarni Baronowie inaczej. Zwrot, 1966, č. 6, s. 34-40.

26) M. ŠVANDRLÍK: Černí baroni aneb Válčili jsme za Čepičky. I. vyd. Havlíčkův Brod 1969, II. vyd. Praha 1990; P. BARTÍK: Bílí baroni. Příloha Práce, 27.4.1991; JR: Černí baroni. Ozvěny, 11.12.1991; Omluva pětápákům. Moravskoslezský den, 21.10.1995; M. PINKAS: Trochu jiný pohled na PTP. Moravskoslezský den, 8.2.1996; F. FETTER: Pořádný rozdíl. Moravskoslezský den, 15.2.1996; V. KOTULIAK: Pravda a lež o černých baronech. Moravskoslezský den, 15.2.1996.

- 27) Hořké vzpomínání. Z dopisů a vzpomínek chlapců pětépáků. Praha 1996; J. JUZA: Svědectví o PTP okresu Rychnov nad Kněžnou. Rychnov nad Kněžnou 1996; V. PETRÍK: Čudná vojenčina. Trnava 1993; J. ONDO: Armáda bez zbraní. Trnava 1996.
- 28) M. ŠTERBÁK: Hromy blesky nad Tatrami. B.m.r.v. /1996/.
- 29) O životě "pětépáků", Moravskoslezský den, 16. 6. 1997.
- 30) Např. M. KAVALÍR: 54. pomocný technický prapor (vznik, organizace, činnost). Rukopis. Vojenský historický archiv 1993; J. BÍLEK: Technické jednotky československé armády v letech 1951-1963. Historie a vojenství, 1994, č. 5, s. 48-79; R. ŽÁČEK: PTP na Ostravsku, Rukopis. Slezský ústav Opava 1995; J. BÍLEK: K systému výběru a povolávání "pětépáků" do československé armády v letech 1950-1954. Zpravodaj PTP, 1995.
- 31) J. BÍLEK: Pětépáci aneb Černí baroni úplně jinak. Vyprávění o jednom z bílých míst naší nedávné historie. Plzeň 1996.
- 32) Např. P. KUČERA: Jsou stavební jednotky Československé armády protiprávní? A-revue, 1990, č. 11, s. 16-18; J. DROBILIČ: Jaderní baroni aneb Jak jsme budovali Dukovany. Mladá fronta Dnes, 20.3.1993; Ustavující shromáždění Svazu bývalých příslušníků Vojenských báňských oddílů. Moravskoslezský den, 1.11.1993; M. VEJROSTA: Černí jsme byli celí. Moravskoslezský den, 1.2.1996.
- 33) Z. RUDNICKI: "Tajemnica", o której wróble swierkaja. Sztandar Młodych, 1956, č. 233 z 28.IX., s. 3; Zolnierze z WKG spiesza z cenna pomoca zalogom kopalnianym. Trybuna Robotnicza, 1956, č. 239, s. 1.
- 34) M. SZEN: Wojskowy Korpus Górniczy. Rukopis (280 s.). Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierzynskiego Warszawa 1975;
- 35) Z. WOJDALSKI: Wojskowy Korpus Górniczy. Dzieje Najnowsze, 1983, Nr 3, s. 141-143.
- 36) E. NALEPA: Wojskowe bataliony górnicze w Polsce w latach 1949-1959. Przegląd Historyczny, 1994, Nr 1-2; M. STARCZEWSKI: Wojskowy Korpus Górniczy (1949-1959). Expres Zagłębiowski - Magazyn, 1995, nr. 10, s. 18-21. - Bataliony Robocze. Rukopis. Akademia Obrony Narodowej Warszawa 1995. - S. MALARSKI: Prawne i wykonawcze

normy regulující Němcův v l. 1944-1945 oraz funkcionowanie "Batalionów Pracy" na přelomíe lat čtyřdesítych í pıedčíesítych. Rukopis. Instytut Slaski Opole 1993.

37) K. BOSEK: Polské pracovní tábory ("Bataliony pracy"). In: Internačné formy politickej perzekúcie. Košice 1992, s. 122-129.

38) P. LÁNCZOS: The labour service-soldiers. (1995); K. CSONKARÉTI: Szigorúan Titkos! Dandár. (1951-1956). Zrínyi kaidó Budapest, 1994.

39) M. BORÁK: Fenomén "vojenských táborů nucené práce". Rukopis. Slezský ústav Opava 1996; J. BÍLEK: Vojáci druhé kategorie. (Srovnání výstavby a činnosti vojenských jednotek využívaných k politické perzekuci v Československu, Maďarsku a Polsku na počátku padesátých let). Historie a vojenství, 1997, č. 5, s. 73-93.

40) (meb): Novodobí nevolníci. Setkání "Černých baronů". Moravskoslezský den, 21.10.1991.

41) M. BORÁK: Tábory nucené práce. Z mezinárodní konference historiků. Moravskoslezský den, 28.11.1991; O. Tobola, Nowozytni niewolnicy. Glos Ludu, 2.11.1991.

42) (BM): Tajemnice "czarnych baronów". Ekspres Wieczorny, (Warszawa), 21.4.1992; M. BORÁK: Zajímavý podnět z Varšavy. Tábor míru se chystal na válku? Metropolitan, 7.5.1992.

43) Š. ŠIMÚTH: Čierni baróni v Poprade. Slovenský východ, 8.9.1992; M. ALEXYOVÁ: PTP v Poprade. Národná obroda, 9.9.1992; Konferencia ako svedectvo. Slovo, 1992, č. 19, s. 12.

44) K. BOSEK: Konfederacja "Czarnych Baronów". Ekspres Wieczorny, 9.12.1992.

45) (ty): Platili si převýchovu. Černé výložky a protikomunistický odboj. Moravskoslezský den, 1.3.1993.

46) J. CHVÁTALOVÁ: Dlouhá ruka Moskvy. Svoboda, 18.4.1996; M. NAVRÁTILOVÁ: Černým baronům v Polsku nikdo nevěří. Moravskoslezský den, 18.4.1996; (kor): Spotkanie "czarnych baronów". Glos Ludu, 18.4.1996.